

Problematika hodnocení v pedagogické teorii a praxi

Josef Maňák

Jestliže se chceme v reálném světě, v němž žijeme, správně orientovat, nebo ho hlouběji poznávat, musíme všechny informace, které získáváme, neustále vyhodnocovat, to znamená třídit, opírat se o přijaté hodnoty, zaujímat stanoviska. Avšak hodnoty, kterými se zaštiťujeme jsou různé. Hodnota v ekonomii vyjadřuje vlastnost předmětu, kterou má vzhledem k individuálním potřebám (hodnota užitná, směnná, tržní), hodnota ve filozofii má charakter morální kategorie (určuje normy chování), hodnota v logice vyjadřuje pravdivost nebo nepravdivost výroku atd. Je také zřejmé, že na hodnocení se podílí celá osobnost člověka, že se do hodnocení promítá jeho životní zkušenost. Obecně lze proces hodnocení chápat jako určování pozitivního nebo naopak negativního významu předmětu pro člověka a společnost, předpokládá se tedy vztah předmětu k subjektu a jeho zájmům.

Hodnocení předmětů a jevů, má-li vést k optimálním výsledným rozhodnutím, musí být objektivní, musí se opírat pokud možno o přesné poznání, musí usilovat o postizení pravdy. Poznání, objektivita, pravda jsou ovšem kategorie, s nimiž se člověk potýká v průběhu veškeré své hominizace a humanizace, zajisté však na různých úrovních a s rozdílnými výsledky. Připomeňme aspoň známou Platónovu teorii „dvou světů“, kterou Platón tak sugestivně vylíčil ve své Ústavě v podobě mýtu o jeskyni, nebo Decartovy Meditace o první filozofii, v nichž se pokusil stanovit neotřesitelné jistoty myšlení a najít pevné východisko pravdivého poznání (Cogito, ergo sum). Cestu za určitými jistotami, za bezpečným základem svého jednání hledá každý člověk, často podvědomě, avšak typická a nezbytná je tato snaha ve vědeckém zkoumání. Je nutno si položit otázku, zda v bádání o člověku a vůbec při zkoumání společenských jevů jsme se poučili z historie, zda jsme dostatečně citliví a důslední i vytrvalí při hledání pravdy.

Vědecké poznání charakterizuje K. R. Popper (1999, s. 11 an.) těmito znaky:

1. Vychází z praktických nebo teoretických problémů.
2. Poznávání je hledání pravdy, vytváření objektivních teorií.
3. Není to hledání jistoty (Gewissheit), nýbrž jde o hledání pravdy, k níž se stále blížíme přes omyly a nepřesnosti, které překonáváme kritickou metodou.

K. R. Popper ukazuje, že vědecké vědění je vždy hypotetické, je založeno na předpokladech, které je nutno stále ověřovat (zejména falzifikací). Je tu vytyčena reálná cesta k lepší orientaci ve světě, k poznání pravdy, k hodnocení. Ve vědecké práci ji nelze nahradit ani postmoderním relativismem, ani módním iracionalismem.

Pro objektivní hodnocení jevů je nezbytné se opírat o vědecké poznání a o pravdivé premisy. Avšak již Parmenides (540-450 př. Kr.) upozornil na potřebu rozlišovat pravdu od mínění, přičemž cestu pravdy označil jako rozumové poznání, kdežto pouhé mínění spojoval se smyslovým vnímáním. Pravda, o jejíž uchopení ve vědě tak vehementně usilujeme, má ovšem další aspekty, které je nutno při hodnocení a rozhodování respektovat. T. G. Masaryk zdůrazňoval mravní rozměr pravdy, neboť si uvědomoval, že její dosažení závisí též na charakteru člověka, na jeho postojích a zkušenostech, na hodnotách, které zastává. Pravda úzce souvisí s životní realitou, kterou žijeme, s lidskou existencí, kterou si uvědomujeme, s rozumem, který nás vyzbrojuje metodou, s řečí, v níž naše poznatky formulujeme atd. Přes tuto složitost hledání a zjišťování pravdy nelze při nezdarech rezignovat, nýbrž vynakládat všechny síly, abychom se pravdě co nejvíce přiblížili a jen na pravdivých závěrech utvářeli své jednání a formulovali svá hodnocení. Jen toto je vědecký postup, jiné přístupy jsou nevědecké, klamné, zavádějící, poplatné nevědomosti nebo účelovosti.

Při snaze o pravdivé hodnocení narážíme ještě na další problém, a to na dialektickou dichotomii teorie a praxe. Jestliže v teorii většinou dokážeme pravdu postihnout a identifikovat, při její aplikaci v praxi často dochází k jejímu zkreslení nebo dokonce k jejímu potlačení. Je to dáno zřejmě tím, že v teoretické oblasti postupujeme racionálně, opíráme se o formalizovaná východiska a respektujeme logické postupy, v praxi někdy nedokážeme abstrahovat od osobních postojů, předsudků a povrchních hodnocení. Disproporce mezi teorií a praxí se obvykle víc projevuje u neškolených, teorií se nezabývajících subjektů. Ti se často ve svém hodnocení, rozhodování a jednání převážně řídí svými aktuálními potřebami, ovšem jsou-li ovlivněni mravním imperativem, jsou schopni respektovat a dodržovat zmíněný mravní rozměr pravdy. Jinak je tomu u lidí školených v hledání pravdy, u vědeckých pracovníků. Ve svém oboru sice usilují o pravdivé poznání, ale mimo svou vědní disciplínu a v občanském životě se někdy rozhodují a jednají podle jiných kritérií, které mnohdy nerespektují vědecký étos. Je tragické, jestliže pod pláštěm vědecké autority dochází k nerespektování faktů, a tím ke zkreslování pravdy. Neuvědomují si, že tato disproporce vrhá negativní světlo též na jejich vědecké aktivity. Rozpornost svých závěrů nemohou nahradit využíváním experimentu, informační technologie nebo statistických technik.

Poměrně častým a výrazným příkladem nesouladu mezi teorií a praxí dochází v edukační sféře při školním hodnocení, při klasifikaci žákovských výkonů. Neobjektivnost školního hodnocení je doložena četnými studiemi, které ovšem neřeší její příčiny. Objektivitu často nahrazuje subjektivita, která u žáků vyvolává pocit nespravedlnosti nebo přesvědčení o zbytečnosti snah o zlepšení výkonu. Jsou známy i prostředky nápravy, ale radikální zlepšení nenastalo. Nespravedlivé hodnocení deformuje u žáků morální cítění a někdy má dokonce i tragické následky.

Na veřejnosti méně známým, ale tím paradoxnějším případem neobjektivního hodnocení, protože se odehrává ve vědeckých kruzích, je subjektivní posuzování a rozhodování při udělování pedagogicko-vědeckých hodností ve vědeckých radách vysokých škol. O kandidátu, který má velmi kladné hodnocení své práce od předních představitelů daného oboru, a to domácích i zahraničních, rozhodují v tajném hlasování vědci, kteří v oboru nepracují a o kandidátu mají jen minimální informace – přesto negativně. Jde o jev, který má dlouhou historii, a právě proto překvapuje, že mu podléhají i vědečtí pracovníci. Při zasedání senátu v antickém Římě se šířil mezi obyvatelstvem neklid a obavy z jeho usnesení a nařízení v neprospěch občanů. Vzniklo dokonce okřídlené rčení „Senátoři jsou dobří mužové, senát je zlá šelma.“ (Senatores boni viri, senatus mala bestia.). Čím je tento jev vyvolán, proč mu ani vysoce vzdělaní učenci nejsou s to čelit? Zdá se, že rozhodující vliv má zvláštní psychický stav členů uzavřené skupiny, vyvolaný autoritativním vedením, kterému se členové skupiny podvědomě přizpůsobují. Zarážející ovšem je, že tomuto fenoménu podléhají vědečtí pracovníci, kteří se profesionálně zabývají hledáním pravdy. K podobným sociopatickým náladám a poruchám dochází též při masových shromážděních pod vlivem demagogických nebo fanatických vůdců.

Bariéry a překážky na cestě za pravdivým poznáním nejsou malé, ale jejich překonávání patří do vědecké výbavy: Na některé z nich, které jsou zakotveny v lidské mysli a které tvoří překážku při hledání pravdy, upozorňoval již F. Bacon (1561-1626) ve svém spise *Novum organon*. Patří k nim: 1. Idoly rodu (idola tribus), které vycházejí z povahy lidského rozumu a nedostatečnosti smyslů. 2. Idoly jeskyně (idola specus), které jsou dány výchovou a životními zkušenostmi. 3. Idoly tržiště (idola fori), jejichž základ je v řeči a 4. idoly divadla (idola theatri) vyvolané falešnými autoritami a planými teoriemi. Naproti tomu R. Decartes (1596-1650) podává ve své *Rozpravě o metodě* návod, jak dojít v poznání co největší jistoty. Doporučuje: 1. vyhnout se všem předsudkům a uznávat za pravdivé jen to, co lze jasně a zřetelně poznat. 2. Rozložit každý problém na co nejmenší části a ty pak postupně řešit. 3. Postupovat od nejjednoduššího jevu ke složitějšímu. 4. Úplnost poznání zajistit pomocí výčtu všech jednotlivých vztažných faktů. Naléhavou otázkou zůstává, proč po těchto

naléhavých výzvách a návodech se stále při vědeckých závěrech a hodnotících soudech vyskytuje tolik prohřešků a nepřesností, když lze oprávněně předpokládat, že příslušným badatelům nejsou myšlenky uvedených myslitelů neznámé. Zřejmě však neplatí předpoklad, že lidské emoce lze z vědecké práce zcela odstranit, neboť pozorovatel a pozorovaný objekt jsou zvlášť ve společenských vědách v neustálé interakci a pozorovatel přenáší do své práce určité predispozice, které získal ve svých dřívějších sociálních vazbách. Jde pravděpodobně také o jistou obdobu Heisenbergova principu neurčitosti (Young, 1967, s. 13). Možné vlivy subjektivity badatele na výzkumné výstupy výstižně popsal J. Pelikán (1998, s. 25 an.), který upozornil na to, že vědu dělá konkrétní člověk se svými vlastnostmi.

Proces pravdivého poznání při výzkumné práci ohrožují další průvodní okolnosti, které jsou spojeny s projevy a fungováním naší psychiky. Některé pro svou četnost a výraznost dostaly terminologické označení. Jde např. o tzv. Golemův efekt označující sebenaplňující předpověď, při němž výsledné hodnocení jevu odpovídá subjektivní představě. Při hawthorském efektu, je třeba počítat s tím, že zavedená novinka přináší vlivem nadšení a zvědavosti lepší výsledky (zákon novosti). Častým případem je tzv. Pygmalion syndrom, kdy se člověk začne chovat způsobem, který se od něho očekává. Dalšími příčinami neobjektivních závěrů jsou konstantní chyby a sériové efekty, a to v různých oborech, v medicíně se např. hovoří o klamech a omylech, při nichž do popředí vystupuje morální dimenze (Škrabánek, McCormick, 1998).

Naznačili jsme, jak úsilí objektivně hodnotit jevy, a to v teorii i v praxi, závisí na poznávacím procesu, jehož cílem je dosažení pravdy. Na této cestě číhá na badatele řada úskalí, která mohou dosahované výsledky znehodnotit. Protože tyto tendence houževnatě přetrvávají ve vědecké práci od vzdálené minulosti dosud, je nezbytné věnovat jim zvýšenou pozornost jednak při vlastní vědecké činnosti, jednak též zejména při výchově mladých vědeckých pracovníků. Prostředkem k tomuto cíli by mohla být všestranná podpora výzkumných aktivit, publikování výsledků, ale také analytická kritika použitých výzkumných metod a vyslovených závěrů. I v současnosti jsme někdy svědky prezentace subjektivních názorů a mínění, které se vydávají za pravdivé poznání a které bez důkazů nebo na základě falešných, nepřesných dat a premis šíří polopravdy.

Podle Bertolda Brechta hlavním smyslem vědy není otevírat dveře k nekonečné moudrosti, ale omezit nekonečné bludy. Zdá se, že v současnosti je třeba hlavně klást velký důraz na morální aspekty vědy, poněvadž zneužití jejích závratných úspěchů v některých oborech by mohlo dovést lidstvo ke katastrofě (atomová energie, genetické inženýrství atd.). Ovšem na všech úrovních je nutno hledat a prosazovat přesné myšlení a postupy, které vedou k pravdivému poznání a k objektivnímu hodnocení, neboť i když většinou nejde o ohrožení naší civilizace, nepravdivé výroky napomáhají demagogii a manipulování s lidmi.

Musíme se smířit s nedokonalostí lidského poznávání a odhalování pravdy, ale tato skutečnost by nás měla mobilizovat k úsilí, aby k chybám a omylům docházelo co nejméně. Bylo by užitečné zveřejňovat nejen pozitivní výsledky bádání, ale i neúspěchy k poučení všech ostatních. Důraz by měl být kladen na morální dimenzi vědecké práce, na odpovědnost a poctivost. Na toto téma by bylo vhodné organizovat diskuse a semináře, mělo by být zohledňováno také v oponentských posudcích. Více prostoru je záhodno věnovat metodologickým otázkám. Větší podporu by v tomto směru měli mít zejména mladí vědečtí pracovníci a účastníci doktorského studia. Doufejme, že tato konference přispěje svým dílem k dosažení naznačených cílů.

Literatura:

- PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha : Karolinum, 1998.
POPPER, K. R. *Auf der Suche nach einer besseren Welt*. München : Piper Verlag, 1990.
ŠKRABÁNEK, P.; MCCORMICK, J. *Pošetilsti a omyly v medicíně*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

YOUNG, M. *Innovation and Research in Education*. London : Routledge, Kagan, 1967.